

(כ) גמ', לא חיינן ולא נידונים. ביאר היר רמה, דאין נידונים משום שהשתדלו בהצלת נפשות ונלחמו מלחמת חובה, ונצטערו בצערן של ישראל. ועוד כתב, דהרי הן כרוחות המנשבות בעולם שאין להן לא צער ולא הנאה. אי נמי, דצער גיהנם אין להן, אבל יש להן צער דקיימו בעלמא תתאה ובעו למיסק לעלמא עילאה ולא שבקי להו.

(כא) גמ', שקולה נשמה של צדיק כנגד כל העולם כולו. פירש רש"י בד"ה כמאן דאמר, ואהא קאמר קרא מלא את ירושלים פה לפה, שנשמתו של צדיק שקולה כמו שמלא את ירושלים חללים. והמהרש"א (חידושי אגדות) ביאר, דדרש ליה שהרג לישיעה מלשון "פה" שהרי נהרג על שחטא בפיו כדאיתא ביבמות (מט:): דאיבלע ישעיה בארזא, אתיוה לארזא ונסרוה, כי מטא להדי פומיה נח נפשיה, משום דאמר "ובתוך עם טמא שפתים גו".

(כב) גמ', במערבא אמרי שעשה צלם משאוי אלף בני אדם. ביאר המהרש"א (חידושי אגדה) דיליף מהאי קרא, שעשה צלם כו' והרג כולם, דבהאי גוונא עשה שני עבירות בפעם אחת, דהיינו עבודה זרה ושפיכות דמים, שהיו זה כנגד זה בשני הלוחות, כדאיתא (בפסיקתא רבתי פרשה כא) "לא תרצח נגד אנכי" והיינו מפה לפה.

(כג) גמ' ולבסוף עשה לו ד' פרצופין כדי שתראה שכונה ותכעוס כו'. כתב המהרש"א (חידושי אגדה) דיש לפרש, שעשה לו ד' פרצופין דוגמת כסא כבוד שיש לו ד' פנים.

גמ', מנשה קדר את האזכרות. כתב הב"ח (יורה דעה סימן רעה), דהאי קדר, היינו שהיה קודר גוף האזכרות בסכין. אבל לחתוך הקלף מסביב לאזכרות, אף שלכתחילה אין לעשות כן, כדיעבד אינו נעש.

(כד) גמ', אחז בטל את העבודה וחתם את התורה. במלכים ב (כב, ח) כתב רש"י, דאחז שרף את התורה. והמהרש"א (חידושי אגדות) הביא מהמדרש (בראשית רבה פמ"א), שחתם את בתי הכנסת ובתי המדרש, שלא ילמדו בהם תינוקות של בית רבן, והיינו דכתיב "חתום תורה בלימודי" (ישעיה ח, יז).

(כה) גמ', שנאמר כי הוא אמון הרבה אשמה וכו' חד אמר ששרף את התורה התורה וחד אמר שבא על אמו. ביאר המהרש"א (חידושי אגדה) ומאן דיליף דאמון שרף התורה כו' היינו מדכתיב שהוא הרבה אשמה כדלקמן, וכיון שכבר נאמר שאבותיו אחז ומנשה עברו על ב' עמודי העולם שהם התורה והעבודה, הוא הרבה אשמה בשתייהם, ששרף התורה והעלה שממית וכו'. ועל מה שאמר אחז התיר העררה, ומנשה בא על אחותו, נמי מדקאמר באמון שהרבה אשמה, אמרו שגם בעריות הרבה אשמה, שבא על אמו דאינו אלא להכעיס. עוד כתב, דאולי דייקי בשמיה "אמון" על שם אמו, כמו מואב מאב. [ולכאורה יש נמי לבאר, דמצינו שהתורה נקראת "אמון" דכתיב (משלי ח, ל) "ואהיה אצלו אמון". והוא הרמו למאן דאמר ששרף את התורה. (א.ג.א.)]

(כו) גמ', והעלה שממית על גבי המזבח. פירש רש"י בד"ה העלה שממית, דלפי שביטל העבודה עלו על המזבח קורי עכביש. והיר רמה ביאר, דהוא עוף טמא שעושה מני שחוק והוואי בהיכלי המלכים. ועיין אבן עזרא (משלי ל, כח) דיתכן דהיא החיה הנמשלת לאדם בצורה ובדמות [קוף].

יצילך מפח יקוש וגו' אמרינן, שאביו ברכו שהקדוש ברוך הוא יצילו מאלו הדברים. אבל מכאן ואילך דכתיב "כי מלאכיו וגו'", ולא הוזכר שמו של הקדוש ברוך הוא, על כרחך דאמו ברכתו, דכן דרך הנשים שלא להזכיר שמו של הקדוש ברוך הוא, מפני שהטומאה מצויה בהן, ועל כן מבקשות לשמור בנייהן על ידי המלאכים.

(יד) גמ', גדולה לגימיה שהרחיקה ב' משפחות. ביאר בניהו בן יהוידע, דהא דקרי לה לגימיה ולא קרי לה אכילה. דבלגימיה אות הגימ"ל, והצדקה רמוזה בה, דהיינו "גמול דלים" כדאיתא בשבת (קד:). ואומרו מרחקת את הקרובים, היינו דרגא ד"שקר" דאותיותיו קרובים, ומקרכת הרחוקים דרגא ד"אמת" דאותיותיו רחוקים אל"ף בראש מ"ם באמצע תי"ו בסוף.

דף קג ע"ב

(טו) גמ', כיון שנעשה אדם ראש ושר מלמטה, נעשה רשע מלמעלה. היר רמה גרס, "כיון שנעשה אדם ראש ושר מלמטה, נעשה רשע מלמעלה". וביאר, דלפיכך תלו ל"ע" מלמעלה כדי שמלמטה יקראו רשים, דהוי כראשים. ומלמעלה יקראו רשעים. ועלה מקשינן דלא לכתביה ל"ע", ויכתבו להדיא ראשים. ותירצו, דהוא מפני כבודם של דוד ונחמיה שהיו ראשים והיו צדיקים גמורים. עוד כתב, דמאי דלא אמרו מפני משה יהושע ושמואל, היינו משום דדוקא באלו דמחמת שררה נעשו ראשים, אמרינן דנעשו רשעים, אבל אלו שנעשו ראשים משום תורתם שכולם היו צריכים להם, פשיטא דאינם נעשים רשעים. וכן לא הקשו מאלו שירשו השררה מאבותיהן, דכיון דמשום ירושה הוא, לא מתעביד רשע מלמעלה.

(טז) גמ', מנשה היה שונה חמשים וחמשה פנים בתורת כהנים. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דאתי לאשמועינן דאין לאלו המלכים חלק לעולם הבא, משום דידעו ריבונם והתכוונו למרוד בו. ונקט תורת כהנים, משום שתכלית עבודת הקרבנות היא להתקרב להקדוש ברוך הוא, והם ריחקו עצמן ממנו.

(יז) גמ', שם. ביאר הנצי"ב (בהקדמתו להעמק דבר על ויקרא), דבעיני הקרבנות נמסרו הרבה קבלות שאינם נלמדים מיתור או מלישנא דקרא, ועל כן הרבו לדרוש בתורת כהנים למצוא רמו לכל קבלה וקבלה.

(יח) גמ', ויכו את אבשלום וימיתוהו, ויכוהו בעולם הזה וימיתוהו לעולם הבא. לכאורה צריך עיון, היאך ילפינן מ"וימיתוהו" שמת לעולם הבא, בשלמא אי הווי כתיב "וימות" שפיר, אבל "וימיתוהו" היינו שמיתתו היתה תלויה בדעת בני אדם והן אינם יכולים להמיתו לעולם הבא. ואולי יש לפרש, דלא ילפינן מפירוש המילה, אלא מהא דהרגוהו, והיינו משום דבמה שהרגוהו חסמו בעדו דרכי התשובה, ולא יבא לעולם הבא. וכדכתיב בקהלת (פ"ט ד') "כי כל אשר יחובר אל כל החיים יש בטחון כי לכלב החי טוב הוא מן הארי המת". (א.ג.א.)

(יט) גמ', אבשלום אין לו חלק לעולם הבא. הקשה העין אליהו, מהא דאיתא להדיא בסוטה (י:): דהועילה תפילת דוד להעלותו לעולם הבא. ותירץ, דמאי דאמרינן דאין לו חלק לעולם הבא היינו מחמת עצמו, אבל בזכות תפילתו של אביו שייך שיהיה לו חלק לעולם הבא. ועיין לקמן (קד:). אות ו.

באר שבע ובאות הבאה.

ז) גמ', שם. הקשה בשו"ת הרשב"א (ח"ה סימן מט), דאי אבא לא מזכי לברא, אמאי מזכירים זכות אבות, כדאשכחן במשה שאמר "זכור לעבדיך לאברהם יצחק ויעקב" (דברים ט, כז). ותירץ, דמאי דאמרינן דאבא לא מזכי ברא, היינו בעולם הנשמות דאין גופים אלא נפש, וכיון שאין נפש הבן לקוחה מנפש האב, לא שייך שאב יזכה לבנו, אמנם הבן כיון שבא מכח האב, שפיר שייך שיטול האב שכר בעבור בנו שעובד אלוקים. אבל בעולם הזה דהשכר הוא לגופים, איכא למימר דכיון דגוף הבן הוא מחלק האב, שפיר נמשך הזכות מן האב אל הבנים.

ח) גמ', ואין מידי מציל אין אברהם מציל לישמעאל. הקשה התורת חיים, הא איתא בבבא בתרא (טז:) דישמעאל עשה תשובה בחיי אביו, ואמאי היה צריך להצלה דאביו. ובגליון הש"ס להגרע"א ציין לתוס' ישנים ביומא (לח:): ד"ה מעשה דכתב, דסוגיין סברה דלא עשה ישמעאל תשובה.

ט) [רש"י ד"ה אחז נמו, לא תימה דכבשינהו לאפיה. צריך ביאור אמאי נקט דווקא להאי טעמא, הא אף לטעם דמוטל בין שני צדיקים לא בעינן, דסגי בהא דבנו היה צדיק (ח.ו.) אמנם צריך עיון נמי לבאר, מה המעלה במה שמוטל בין שני צדיקים, הא אבא לא מזכי ברא ולכאורה לית בה מעלה יותר מברא מזכי אבא].

י) גמ', בשביל הטוב בעיניך עשיתי. בברכות (י:): נחלקו מאי "והטוב בעיניך עשיתי", דרב אמר דהיינו שסמך גאולה לתפילה, ור' לוי אמר שגנו ספר רפואות.

יא) גמ', אמר רב מאי בית נכתה אשתו השקתה עליהם. עיין מה שפירש רש"י ד"ה אשתו. והיד רמה ביאר, דמ"בית" דרש לה, דהיינו אשתו כדכתיב "וכיפר בעדו ובעד ביתו". והמהרש"א (חידושי אגדות) פירש נמי באופן זה, והוסיף, דדרך האשה להיות צנועה בביתה כאוצר, והיה מן הראוי לנהוג עמה כבית נכחתו שלא להראותה, והוא לא נהג כן.

יב) גמ', מפני מה לקו ישראל באיכה. ביאר העיין יעקב, דהוה ליה למימר "איך".

יג) גמ', אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור אליה. הקשה הרי"ף (על העין יעקב), דאם דעתו לחזור עליה, מאי רעה היא, דאמר עלה "איכה". וביאר, דכיון דדעתו לחזור עליה, אינה יכולה לעשות כטוב בעיניה, דהא אכתי יכול להענישה. והעין אליהו ביאר, דאין תשוקה לאשה אלא לבעלה, וכיון שדעתו לחזור אליה תשוקתה גדולה ביותר, וכגודל תשוקתה כך גודל צערה.

דף קד ע"ב

יד) גמ', עם קשה עורף. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דדרך השיעבוד והגלות שמשכחת מהאדם חכמתו, ועל כן אמר להם השבאי, עם קשה עורף אתם, דעדיין מחזיקים עצמכם לחכמים, ואחר שראה דכן הוא כדבריהם, אמר "ברוך שבחר בזרעו של אברהם ונתן להם מחכמתו", שהיא נצחית ואין גלות משכחת אותה.

טו) גמ', ברוך שבחר בזרעו של אברהם. ביאר העין אליהו, דבדווקא נקט

(כז) גמ', מפני מה לא מנו את יהוים וכו'. ביד רמה גרס, "אמר ליה יהוים מאי עבד משום דאמר זהב פרווים ניקום תנא ונימנייה". וביאר, דאף דודאי דאין לו חלק לעולם הבא וכדאמרן, מכל מקום לא היה לתנא לשנותו, דרק אלו דעברו עבירות טובא מנאם. ועלה קאמר רבא, דלאו משום דאמר זהב פרווים קשיא לי, אלא משום דכתיב "ויתר דברי יהוים ותועבותיו", והיינו דעביד תועבות טובא, ואמאי לא מנדהו.

כח) גמ', במלכים לא שמעתי בהדיוטות שמעתי. הקשה העין אליהו, הא שאלו על מלכים ואמאי השיבו על הדיוטות. וביאר, דאולי רמו לו דמהאי טעמא שלא מנו את מיכה משום דפתו מצויה לעוברי דרכים, כן נמי לא מנו את יהוים, דגמל חסדים כמבואר בקרא (מלכים ב כג, לה), דהעריך את העם ולא גבה יותר מן הראוי כדי ליתן לפרעה.

כט) גמ', גדולה לגימה שריחקה שתי משפחות מישראל. כתב המהרש"א (חידושי אגדות), דמסוגיין מבואר, דאף מואב לא קידמו לבני ישראל בלחם ובמים, ודלא כרמב"ן בפירוש התורה (דברים כג, ה), דרק בני עמון לא קידמו, אבל בני מואב קידמו, כדכתיב "אוכל בכסף תשברני ואכלתי כאשר עשו לי בני עשיו וגו' והמואבים היושבים בער" (דברים ב, כח-כט).

דף קד ע"א

א) גמ', בשכר קראן לו ויאכל לחם זכו בניו וישבו בלשכת הגזית. הקשה המהרש"א (חידושי אגדות), דלקמן (קו). מבואר, דזכו בניו לכך לפי שברח ולא יעץ לפרעה על ישראל. וביאר, דבזכות קראן לו ויאכל לחם, זכה שבניו יהיו מותרים לבא בקהל, ובזכות שלא יעץ לפרעה, זכה שישבו מבני בניו בלשכת הגזית, אבל אם לא היו מותרים בקהל, לא היה שייך להושיבן בלשכת הגזית, דהא אין מושיבין בסנהדרין אלא מיוחסין.

ב) גמ', מפני שמוטל בין שני צדיקים. ביאר המהר"ל (חידושי אגדות), דכיון דאביו היה צדיק ובנו היה צדיק, אף לו היתה מעט שייכות לכלל ישראל, ושפיר הוי בכלל כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא.

ג) גמ', מפני שהיה לו בושת פנים. ביאר המהר"ל (חידושי אגדות), דכיון דהיה לו בושת פנים, מוכרח דאכתי יש לו שייכות עם כלל ישראל שמצטיינים בבושת פנים. ושפיר יש לו חלק לעולם הבא ככלל ישראל.

ד) גמ', ושאר ישוב בנך. פירש רש"י ב"ה ושאר, דלאו בנו הוי, אלא שאר מישראל ששבו להיות בניך ותלמידך. אמנם הרד"ק (ישעיה ז, ג) כתב, דשני בנים היו לישעיה, ולאחד קרא "שאר ישוב" על שם דשאר יהודה ישוב אחר הגלות, ולא כעשרת השבטים שאין עתידים לשוב.

ה) גמ', מאי כובס. כתב המהרש"א (חידושי אגדות), דאף דרש"י בפירושו לישעיה פירש שהיו מייבשין שם הכביסה, לא ניחא לגמ' בפירוש זה כיון דשדה לאו מקום כביסה הוא.

ו) גמ', אבא לא מזכי ברא. הקשו התוס' בסוטה (י:): ד"ה דאיתיה, דהא באבשלום אשכחן דבזכות דוד עלה לעלמא דאתי. ותירצו, דשאני אבשלום שנטל את שלו בעולם הזה שנהרג במיתה משונה. ועוד תירצו, דאבשלום לא עבד עבודת כוכבים. ועוד תירצו, דמאי דאמרו דאין אבא מזכי ברא, היינו דמפני כבוד האב לא מזכים לבנו, אבל ודאי דתפילת האב מהני לבנו. ועיין

דסברו, דנשיו היטו אותו לעבודת כוכבים, דדווקא שאר עבירות אינן מכבות תורה, ולא עבודת כוכבים.

(זו) גמ', **דורשי רשומות**. ביאר התורת חיים, דרשומות היינו סתומות, כדאדשכחן בבבא מציעא (כג:) גבי רשום דחביות דהיינו סתומה וחתומה ומתהודקת יפה. ודורשי רשומות היינו דורשי מקראות הסתומות.

דף קה ע"א

(א) רש"י ד"ה **מואב סיר רחצי**, דוד דקאתי ממואב. העיר המהרש"א (חידושי אגדות) דלכאורה אינו שייך להכא, דהא "מואב סיר רחצי" אגיוזי קאי. וכתב דיש ליישב ד"מואב" קאי אדלעיל, שאמר "יהודה מחוקקי זה אחיתופל" ומי אמר כן "מואב" דהיינו דוד דאתי ממואב.

(ב) גמ', **אם יבא דוד שהרג את הפלשתי**. ביאר התורת חיים, דמאותה שעה שהרג דוד את הפלשתי נתקנא בו דואג ונעשה שונאו, כמבואר **ביבמות** (עו:). (ג) גמ', **אמר רב תשובה נצחת השיבה כנסת ישראל**. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דאף דלכסוף הודו, מכל מקום קרי לה תשובה נצחת לפי דעתם.

(ד) גמ', **חזרו והודו**. הקשה המהרש"א (חידושי אגדות), אמאי חזרו והודו, הרי היתה להם תשובה ניצחת. וביאר, דמאי דכתיב "והנביאים לעולם יחיו", לאו כנסת ישראל אמרה ליה אלא זכריה השיבם, והיינו דהנביאים שמתו כדרך כל הארץ דאינם חיים לעולם, יודעים אנו מקום קבורתן, אבל אבותיכם שנהרגו במיתות משונות ולא כדרך כל הארץ, אף במותן לא ידוע היכן קבורתן.

(ה) גמ', **שמואל אמר באו עשרה בני אדם וכו'**. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דהא כל בי עשרה שכינה שריא, ועל כן נתקבצו עשרה בני אדם כדי לפרוק מעליהם עול שכינה.

(ו) גמ', **אמרו לו אלוקיו יורנו**. פירש רש"י בד"ה **אמר ר' אבא**, דתשובה נצחת היא דאלוקים יורנו דאין אנו יכולין לייסרו. והיד רמה ביאר, דרשעי ישראל באו עליו בעלילה, דאם אלוקיו חפץ בכך הוא יראנו הדרך הישרה, ואם אינו חפץ בכך, מה לנו לייסר היצר הרע. והיינו דכתיב **מלכים ב** (יז, ט) "ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן על ה'", אבל באמת אין הקדוש ברוך הוא כופה על האדם להרע או להיטיב ובדרך שהאדם רוצה בה מוליכין אותו.

(ז) גמ', **בלעם בלא עם**. פירש רש"י ד"ה **בלא עם**, שאין לו חלק עם עם. והעין אליהו פירש, דמתחילה כולם היו נכנעים לבלעם לפי שסברו דכל מה שחפץ מתקיים, אבל אחר שראו דלא כל מה שחפץ מתקיים, הניחוהו והשאירוהו בלא עם.

(ח) גמ', **הוא בעור הוא כושן רשעתיים הוא לבן הארמי**. כתב בפירוש יונתן על יונתן בן עוזיאל בפרשת בלק (כ"ב ה'), דלבן הארמי הוא בלעם. וכדלהלן אות יא. וכן דריש במדרש תנחומא (פרשת ויצא סימן יג) על הנאמר **במדבר** (פכ"ה כט) "ותלחץ את רגל בלעם אל הקיר", דהטעם שבלעם נענש בכך, לפי שעבר על השבועה שנשבע לעקב שנאמר (בראשית פ"א נב) "אם לא תעבור את הגל הזה ואת המצבה הזאת לרעה", ובלעם זה לבן שנאמר "ארמי אובד אבי", ועל שבקש לכלות ישראל נקרא "ארמי" שנאמר "ולכה

זרעו של אברהם", דהא אברהם היה גר בארץ נכריה, ואף על פי כן הושוו כל האומות והמליכוהו עליהם, כדאיתא במדרש (בראשית רבה, לך לך מג).

(טז) גמ', **בלילה על עסקי לילה**. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דכיון דעיקר החורבן לא היה בלילה, דרשינן דהאי לילה דעל עסקי לילה קאמר.

(יז) גמ', **ויבכו העם בלילה ההוא וכו'**, **אתם בכיתם בכיה של חנם ואני אקבע לכם בכיה לדורות**. הקשה הרמב"ן בפירוש התורה (במדבר יד, א), היכן נרמזו הדברים בהאי קרא ד"ויבכו העם בלילה ההוא". וכתב התורת חיים, דמדכתיב "בלילה ההוא" ולא "בלילה הזה" דייק, והיינו הלילה המיוחדת לבלכיה.

(יח) גמ', **כל המוצר לישראל נעשה ראש**. כתבו התוס' בחגיגה (יג:) ד"ה **שלא יאמרו**, דהיינו טעמא, כדי שלא יאמרו דביד אומה שפלה מסרם. והתורת חיים כתב, דהוא כדי שיתנו לב להצירן. והוסיף, דבהאי טעמא מבואר נמי אמאי המציק לישראל לא נעשה עיף, ומי שאינו גוול מלחמם של ישראל אינו טועם טעם לחם.

(יט) גמ', **אמר ר' יוחנן מכאן לקובלנא מן התורה**. עיין מה שפירש רש"י בד"ה **מכאן**. והחמרא וחי ביאר, דשרי לאדם להתרעם על צרה הבאה אליו ולהודיע צרתו ברבים, ואין בזה משום מתרעם על מדותיו של הקדוש ברוך הוא.

(כ) רש"י ד"ה **מכאן בתוה"ד**, כשיש לו צרה יודיענה לרבים. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דהיינו כדי שיבקשו עליו רחמים, כדאיתא **בשבת** (סז:). לענין טמא טמא יקרא דמצורע.

(כא) גמ', **סלה כל אבירי ה' בקרבי כאדם שאומר לחברו נפסלה מטבע זו**. פירש רש"י בד"ה **סלה**, דהוא לשון מטילה, דעשאן **בבושים** כמסילה. והיד רמה פירש, דהוא מלשון **שפלות** כמסילה.

(כב) גמ', **בשביל מה הקדים פ"א לעי"ן**. פירש רש"י ד"ה **מפני מה**, דהיינו ברוב האלפות ביתות שבאיכה. וביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דהא דבאיכה הראשון לא הקדים פ"א לעי"ן, דלא תימא דעי"ן קודמת לפ"א בסדר האותיות.

(כג) גמ', **בקשו עוד למנות אחד**. פירש רש"י בד"ה **עוד אחד**, דהיינו שלמה. וביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דהוא משום דמצינו בו דנשיו הטו את לבבו.

(כד) גמ', **שם**. ביאר הבן יהודע, דוודאי דידעו שאין ראוי למנותו, אלא מפני הטועים שיראו בקרא דכתוב ד"עשה הרע בעיני ה'", ויתמהו אמאי לא נמנה בין אלו שאין להם חלק לעולם הבא, נתנו משמים אות דשלמה שאני מהשאר ויש לו חלק לעולם הבא.

(כה) גמ', **באה דמות דיוקנו של אביו וכו'**. ביאר העין אליהו, דכיון דהאב זוכה לבנו בנוי ובחכמה כמבואר **בעדיות** (פ"ב מ"ט), באה דמות דיוקנו של דוד, לומר, שכשם שדוד מוחזק בחסידות, כך מעשה שלמה שבאו מכוחו נמי לשם שמים הם, ולא השגיהו בה, דהא חזינן דיש צדיק מוליד רשע.

(כו) גמ', **באה אש מן השמים ולחכה וכו'**. ביאר העין אליהו, דהיינו התורה שנמשלה לאש, ורמזה להם דכיון דחכם הוא בתורה ראוי הוא לעולם הבא, דהא אין עבירה מכבה תורה כמבואר **בסוטה** (כא:). ולא השגיהו בה, משום

בלשון נפילה, דאם שוכב עם מינו אין כאן נפילה, אך בשכבו עם בהמה ודאי הוא נפילה וירידה עבורו, ומה שנאמר בסיסרא לשון נפילה, כיון בעילתו היתה סבת מפלתו, שיכלה להרגו, בשביל שתש כחו ע"י בעילות:

דף קה ע"ב

(יז) רש"י ד"ה כרע נפל, מה כריעה דהתם דאית בה נפילה בעילה היא. העיר המהרש"א (חידושי אגדות), דלכאורה מנפילה גופה איכא למילף, דמה נפילה דהתם בעילה היא, אף נפילה דהכא בעילה היא. וכתב הר"ף (על העין יעקב), דאף נפילה דהתם לא הוי בעילה אלא משום קרא ד"כרע נפל" דכתיב גבי יעל. [ועיין בספר **דבש לפי** (מערכת א' אות ג') דאסתר היתה גלגול יעל, והמן היה גלגול סיסרא. וביאר **הבני יששכר** (חודש אדר מאמר ז), דהיינו דכתיב "והמן נופל על המטה אשר אסתר עליה" כמו בגלגול ראשון דבין רגליה כרע נפל שכב, עיין שם].

(יח) גמ', **השתא דעת בהמתו לא הוה ידע דעת עליון הוה ידע**. ביארו התוס' **בעבודה זרה** (ד: ד"ה ויודע, דמשמע להו דמעצמו היה יודע ולא בנבואה, ולהכי מקשינן השתא דעת בהמתו לא ידע, ומהיכי תיתי שדעת עליון כן יודע.

(יט) גמ', דאמרי ליה מאי טעמא לא רכבת אסוסיא. הקשה המהרש"א **בעבודה זרה** (חידושי אגדות ד:), הא מצינו אף גדולים וחשובים שרכבו על החמור, כאברהם ועוד. וביאר, דשאלו לו אמאי לא רכב אסוסיא למחר הליכתו לעשות רצון בלק, והשיבם, דכיון דלא היה בדעתו לילך עמהם, לא הכינו לסוס מבעוד יום ולהכי הוצרך לרכוב על חמורו שמוכן לו בביתו לטעינה לצרכי הבית.

(כ) גמ', **שאלמלא כעסתי וכו'**. הקשו התוס' **בברכות** (ז: ד"ה שאלמלי, מה היה יכול לומר ברגע. ותירצו, שהיה יכול לומר "כלם". אי נמי, דאם מתחיל לקלל ברגע זה, אף מה שהיה מקלל לאחר רגע זה היה מתקיים.

(כא) גמ', **שמע מינה לאו אורח ארעא**. הקשו התוס' **בברכות** (ז: ד"ה הווא, דהא הצדוקין מעלין ולא מורידין, ואמאי אמר דלאו אורח ארעא הוא. ותירצו, דהיינו דווקא בידי אדם. אבל בידי שמים לאו אורח ארעא להטריח ולהורגם שלא כדרך בני אדם.

(כב) גמ', **מיד כועס**. כתב היד רמה, דלאו למימרא דכעס שולט בו, אלא לפי שכשמלך בשר ודם מעניש את עבדיו שחוטאין על ידי כעס, קרא נמי לעונש שמים בלשון כעס.

(כג) גמ', **אהבה מבטלת שורה של גדולה**. פירש רש"י בד"ה **אהבה**, דחבש בעצמו החמור. והמהרש"א (חידושי אגדות) כתב, דאי משום הא, אמאי הביאו רק לקרא ד"וישכם אברהם בבוקר". ומשום הכי ביאר, דעל ההשכמה קאי, דדרך הגדולים שאין משכימים בבוקר בזריות לצאת לדרך, והאהבה והשנאה מקלקלות השורה.

(כד) גמ', **לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמה**. הקשו התוס' **בנזיר** (כג: ד"ה **שמתוך**, מהא דאיתא **בברכות** (יז: דהעוסק במצוה שלא לשמה, נוח לו שלא נברא. ותירצו, דהתם איירי דעוסק בתורה שלא לשמה אלא לקפח אחרים. והכא איירי בעוסק שלא לשמה להתגדר ולקנות שם.

זועמה ישראל", ונפרע הקיר ממנו, לפי שהוא העד על השבועה, כדכתיב "יד העדים תהיה בו בראשונה". וכך נדרש בקצרה **ביונתן בן עוזיאל** (פרשת בלק כ"ב - כ"ד).

(ט) גמ', **אחת בימי יעקב**. פירש רש"י ד"ה **אחת בימי יעקב**, דרדף אחריו וביקש לעקור את הכל. אמנם **בירושלמי נזיר** (פ"ט ה"א) מבואר, דאחת שחילל את השבועה, ואחת ששיעבד את ישראל שמונה שנה כמבואר **בשופטים** (ג, ח).

(י) גמ', **בן בעור שבא על בעיר**. ביאר היד רמה, דבן בעור היינו בן שבא על בעור. ובאופן נוסף ביאר, דבלעם היה בנו של הבא על בעיר, דאביו של בלעם נקרא בעור על שם שבא על בעיר, ועיין באות הבאה. **והר"ף על העין יעקב** הקשה, דבשלמא בלעם אשכחן דבא על בעיר, וכדאמרה לו האתון "ההסכן הסכנת", אבל היכן אשכחן דאביו בא על בעיר.

(יא) רש"י ד"ה **תנא הוא בעור**, אביו של בלעם הוא כושן רשעתיים וכו'. בשל"ה (פרשת בלק, תורה אור, ט) כתב, דמה דכתב דבעור אביו של בלעם, טעות סופר הוא, דהא סיים הוא כושן רשעתיים והוא לבן הארמי, ובסוגיין אמרינן דבלעם הוא כושן רשעתיים דהיינו לבן הארמי. ועיין באות הקודמת ובאות ח.

(יב) גמ', **אביו בנו הוא לו בנביאות**. ביאר התורת חיים, דדוקא עתה כשנתנבא אמר "בנו בעור", דעתה נעשה אביו כבנו. אבל קודם שנתנבא, אמר "בן בעור".

(יג) רש"י ד"ה **מאי נינהו**, דמשום הכי בורר הקדוש ברוך הוא הרשעים שבהם. כתב הרש"ש, דנראה שהיה כתוב דמ"ה בראשי תיבות, ופתרונו אינו "דמשום הכי" כנדפס. אלא "דמכל הגויים בורר הקדוש ברוך הוא וכו'". ועיין **בעין יעקב**.

(יד) גמ', **והיו צהובין זה לזה**. פירש רש"י ד"ה **צהובין**, כעוסין כאדם שכועס דפניו צהובות. וכן איתא **במדרש תנחומא** (פרשת וארא סי' י"ד), אש וברד צהובין זה עם זה. וכן מתרגמינן וכעסותה צרתה (ש"א א') ומצהבא לה. והעיר הרש"ש, **דבחולין** (ז: **ובנדרים** (מט:)) מצינו צהובין על לשון שמחה, וכן **בפירוש רש"י** על התורה (במדבר ו כה), שכתב "יאר ה' פניו אליך", יראה לך פנים שוחקות, פנים צהובות.

(טו) גמ', **אמר רב נחמן חוצפא אפילו כלפי שמיא מהני**. ביאר המהר"ל (חידושי אגדות), דצורת ההנהגה של הקדוש ברוך הוא, דמה דאדם רוצה ברצון חזק, הקדוש ברוך הוא שומע לרצונו ועושה לו כרצונו. [וכדאיתא **במכות** (י: דבדרך דאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו]. ועלה אמר רב נחמן דאף לרשעה הוא כן, דהרוצה ברצון חזק להרשיע, יועיל אפילו כלפי שמיא.

(טז) גמ', **כתיב הכא כרע שכב**. כתב הבניהו **בן יהוידע**, דגרסה זו מוטעית מכמה קושיות, והגרסא הנכונה היא מה שהביא בספר **דקדוקי סופרים** מתלמוד כתב יד, כתיב הכא נופל וכתוב התם כרע נפל, ולמד, מה התם ענין בעילה גם כאן ענין בעילה, ויליף שהיתה שכיבתו עם בהמה, כי נופל נגלוי עינים ראשי תבות עון, ואם שוכב עם אשתו מה עון יש לו, אלא ודאי ששכב עם בהמתו כאשר הגידה חרפתו באומרה ההסכן הסכנת (במדבר כ"ב ל') שהוא לשון סוכנת, כדלקמן (עמוד ב'). או יליף לה מדקרי לבעילה

והמהרש"א (חידושי אגדות) ביאר, דמחיים עצמם על ידי שמות הקודש. ועיין ברמ"א (יור"ד רמו סכ"א) שכתב, דיש אומרים ד"המשתמש בתגא חלף" היינו המשתמש בשמות. ובביאור הגר"א (אות ע) ציין לסוגיין.

ד) גמ', כארם שמוקלל את עצמו ותולה קללתו באחרים. עיין מה שפירש רש"י בד"ה ותולה, והיד רמה ביאר, דלאו אבלעם קאמר, אלא כשצויה הקדוש ברוך הוא לכתוב את דברי בלעם, לא רצה לתלות הקלקלה בישראל, ומשום הכי שינו לכתוב הקלקלה במואב.

ה) גמ', אלוקיהם של אלו שונא זימה. כתב התורת חיים, דמשמע דעצת בלעם לא היתה אלא להכשילם בזנות, אבל מה שעבדו לפעור ואכלו מזבחים, לא היה הוא מעצתו, אלא הנשים מעצמן עשו כן. והיינו דקאמר משה לפקודי החיל "החיתם כל נקיבה הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם למסור מעל בה' על דבר בעור" (במדבר לא, טו).

ו) גמ', וימכרו להן בגדי פשטן. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות) לפי שכבר במצרים הפשתן מצוי כמו שנאמר עובדי פשתן וגו', והורגלו ישראל בהם ובתוך מ' שנה במדבר נחסר להן, והן מתאונים לקנות מאשר ימצאו. נחזינן דכל יסוד חטאם היה מה שנתאוו, ובאמת הדבר מוכח, דהרי לא נצרכו לבגדים חדשים כלל, דבגדיהן לא בלו כל מ' שנה, אלא דכל מגמתם היה רק התאוה.

ז) גמ', ועדיין לא נאסר יין של נכרים. כתב הרמב"ם (ספר המצוות, לא תעשה קצד), דמהאי לישינא משמע, דרק בזמן זה לא נאסר יין של גוים, אבל לאחר זמן נאסר מן התורה, והיינו יין נסך. ומדרבנן החמירו לאסור אף סתם יינן. אמנם הרמב"ן (בהשגות שם) כתב, דאינו ראייה, דהא היין המונח אצלם סתם יין עמוני היה, ומעולם לא נתנסך לעבודה זרה, ומאי דאמרינן דעדיין לא נאסר, היינו שלא היו מפתות אותן אלא בדברים המותרים שהיו מורגלים בהם. וכתב הבאר שבע, דאף הרמב"ם מודה דבסתם יינן איירי הכא, אלא דאי יין נסך ממש לא היה אסור מן התורה, לא היו מחמירים רבנן בסתם יינן.

ח) גמ', ר' אליעזר אומר שיטים שמה ר' יהושע אומר שנתעסקו בדברי שטות. ביאר המהר"ל (חידושי אגדות), דר' אליעזר סבר דמחמת המקום נכשלו, דמקום מואב שתחילת הוויתן בזנות, גרם להם להיכשל בזנות. ור' יהושע סבר, דמחמת המקום גרידא אכתי לא היה סיבה שיכשלו, ורק משום שנתעסקו בדברי שטות גרם להם שיכשלו. ועל דרך זה ביאר אף את הפלוגתא גבי "ותקראנה", ואת הפלוגתא גבי "רפידיים", דנחלקו האם עצם המצב גרם להם להכשל, או דשורש החטא הוא מצד מעשי האדם ומחשבותיו, ואין בכח דברים חיצוניים גרידא להכשילו.

ט) גמ', כל מקום שנאמר וישב אינו אלא לשון צער. כתב התורת חיים, ד"וישב" הוא נוטריקון ד"וי שב". וביאר, דצריך האדם לעשות דירתו בעולם הזה עראי. ומשום הכי כל היכא דרצו ישראל לעשות לעצמן ישוב קבע, מיד קפץ עליהם איזה רוגז, כדי שלא ישבו בקבע וישכחו יום המיתה ולא ישוּבו בתשובה.

י) גמ', מאי בעי התם. כתב המהרש"א (חידושי אגדות) שהקשו המפרשים, אמאי הלך ליטול שכרו אצל מדין ולא אצל מואב. ותיירץ, דהא בלק מלך

והקשה המהרש"א (חידושי אגדות הוריות י'), הא בלק לקפח אחרים בא, ואפילו הכי אמרינן דמתוך שלא לשמה בא לשמה. ותיירץ, דכיון דמתוך יראה עביד הכי, כדכתיב "וירא בלק וגו' ויגר מואב מפני העם", הוי כלומד לקנות שם לעצמו, דאמרינן ביה מתוך שלא לשמה בא לשמה.

כ) גמ', שבשכר ארבעים ושתים קרבנות שהקריב בלק זכה ויצאה ממנו רות. לכאורה מהא דיצאה ממנו רות עדיין לא חזינן מה הלשמה שבא מתוך השלא לשמה. אמנם בסוטה (מז). גרסינן "ויצתה ממנו רות שיצא ממנו שלמה שכתוב ביה אלף עולות יעלה שלמה". והיינו מתוך הקרבנות שהקריב בלק שלא לשמה, זכה ולבסוף שלמה שיצא מזרעו הקריב קרבנות לשמה.

כז) גמ', נשים באוהל מאן ננהו וכו' אלא מעין קאמר. בגמ' בנוזר (כג): ובהוריות (י'): נקטה נמי הגמ' שמעשה יעל היה יותר מעולה ממעשה האמהות, כיון שהם התכונו להבנות מבעליהן והיא התכוונה לשם שמים, וכעין זה כתב רש"י בשופטים (ה כד) בשם המדרש, דמנשים היינו יותר מנשים (א.ג.), אמנם היינו דווקא להוזהר אמינא דהתם, שרצתה ללמוד ממעשה יעל שגדולה עברה לשמה ממצוה שלא לשמה, אבל למסקנה דהתם למדה הגמ' ממעשה יעל ושבחה, שגדולה עברה לשמה במצוה שלא לשמה, דהיינו שגדולה מנשים היינו כנשים. ובאמת בהבנת הקרא אפשר ללמוד לשני הצדדין, וכן הכא לרבי יוסי בן חוני אין הדבר מוכרח.

כז) גמ', אמר ליה מעין קאמרה. ביאר היד רמה, דהאי "מ" לאו לשון יתור הוא, אלא לשון מקצת הוא, דמעין שמך קאמרה ולא כל שמך.

כח) גמ', איבעית אימא ויהי נא פי שנים ברוחך. הקשה המהרש"א (חידושי אגדות), הא מבואר שם בקרא (מלכים ב, ב, י) דאמר ליה אליהו "הקשית לשאול". וביאר, דלאו משום קנאה אמר ליה הכי, אלא אמר ליה דדבר גדול שאל, ואם יזכה לראות את הרכב אש והסוסי אש, יזכה אף לכך.

כט) גמ', וישם דבר בפני בלעם ר' אלעזר אומר מלאך ור' יונתן אמר חכה. הקשה הר"ף (בעין יעקב), הא כל כוחו של בלעם היה לכון הרגע בו וזעם ה', כדלעיל, וכיון דמבואר דבאותם ימים הקדוש ברוך הוא לא כעס, אמאי הוצרך לשים בפיו מלאך או חכה. וביאר, דכיון דגלוי וידוע לפניו שכל הברכות חזרו לקללות, אילו לא היו נותנים מלאך וחכה בפיו והיה מקלל, היה בו חילול ה', שיאמרו שקללותיו התקיימו.

ל) גמ', קללה ולא קללות. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דהיינו הראשונה שביקש לקללן, שהיתה קללה יחידית, דאילו הקללות שאחריה הוּו "קללות" עם הראשונה.

דף קו ע"א

א) גמ', ולא עוד אלא שזכה קנה ליטול ממנו קולמוס. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דאף אם לפעמים הקנה נעקר ממקומו, מכל מקום זוכה הוא במקום אחר, דכותבין בו ספרי תורה. אבל ארו שנקצץ, עומד לכליון ולשריפה.

ב) גמ', שם. כתב הרמ"א (יור"ד רעא ס"ו), דיש אומרים שיש לכתוב בקולמוס של קנה ולא בנוצה.

ג) גמ', מי שמחיה עצמו בשם וכו'. עיין מה שפירש רש"י בד"ה שמחיה עצמו.

מואב אמר לבלעם "אמרתני כבוד אכבדך והנה מנעך ה' מכבוד", וכלל לא קיבל עצתו להחטיא את ישראל, אבל מלך מדין קיבל עצתו, כדחזינן דצור ממלכי מדין הפקיר את בתו לזנות, ולהכי הלך בלעם לטול ממנו שכרו על שנפלו עשרים וארבעה אלף מישראל על ידי עצתו.

דף קו ע"ב

יא גמ', שקיימו בו ארבע מיתות. פירש רש"י ד"ה הרגו, דקיימו בו הד' מיתות זו אחר זו. והקשה היד רמה, דאחר דנהרג, גברא קטילא הוא דקא קטלי, ואיזה קיום ד' מיתות איכא הכא. ומשום הכי ביאר, דאחד אחז האבן בידו, וחבירו מדליק הפתילה לזורקה בתוך פיו, ואחד אחז האבן בידו, ושנים אחזין בסודרין כדי לחונקו, וכיוונו כולם בבת אחת והרגוהו. והמהרש"א (חידושי אגדות) ביאר, דמתחילה סקלוהו קצת באבנים ולא מת, וכן נתנו רק מעט מן הפתילה לתוך פיו, וכן רק מעטו חנקוהו, ואחר כך חתכו ראשו בסייף, ומקרי שפיר קיום ד' מיתות, דמה לי קטלא כולא מה לי קטלא פלגא.

יב גמ', בר תלתין ותלת שנין וכו'. כתב רש"י בד"ה בר תלתין, דר' חנינא לית ליה דר' סימאי דאמר שלשה היו באותה עצה. והחזקוני (שמות א, ט) כתב, דתרי בלעם היו, דבללעם שהיה באותה עצה היה נכד שנקרא בלעם על שמו, והוא היה בעצת מואב. עוד כתב, דשלשה היו באותה עצה, היינו בעצת מואב.

יג רש"י ד"ה בר תלתין, בתוה"ד, חיה יותר מן מאתיים ועשר שנים. העיר המהרש"ל, דגזירת היאורה תשליכוהו היתה רק משעת לידת מרים. ועוד, דהא השיעבוד גופיה לא התחיל מיד משעת ירידתם למצרים, אלא רק אחר מיתת יוסף. וכתב, דצריך לומר שאותה עצה היתה כבר משעת ירידתם למצרים, ובפועל לא נתקיימה אלא מומן לידת מרים.

יד גמ', בתחילה יושב הקדוש ברוך הוא ודואג שמא יצא זה לתרבות רעה. כתב היד רמה, דחס ושלום לומר דיש דאגה ויללה לפני הקדוש ברוך הוא, אלא דיברה תורה כלשון בני אדם, והאי דאגה ויללה דקאמרינן, אדואג קאי. אי נמי, דכלפי שמיא קאי, ואף שאין הקדוש ברוך הוא גוזר על הצדיקים להיות צדיקים, ועל הרשעים להיות רשעים, ד"הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים", מכל מקום יודע הוא מי יהיה צדיק ומי יהיה רשע. [ועיין שם שהאריך לבאר כיצד יתכן הדבר. ועיין עוד רמב"ם (פ"ה מתשובה ה"ה) ובהשגות הראב"ד (שם)]. ועוד כתב, דאף הלשון "שמא יצא זה לתרבות רעה" דרך משל הוא, דהא הכל ידוע וגלוי לפניו, אלא דרך בני אדם היא, דכשיראין מדבר העתיד להיות, אומרים אותו בלשון "שמא".

טו גמ', לא גבור בתורה אתה מה תתהלל ברעה. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דכיון דגבור אתה בתורה, אין זה תהלתך שאתה עוסק בלשון הרע.

טז גמ', לא חסד אל נטוי עליך כל היום. ביאר העין אליהו, דדואג אמר דאין לדוד חלק לעולם הבא, משום שבא על אשת איש. ולזה השיבוהו, דעל ידי התורה יכופר העוון, וכדאיתא בילקוט (משלי ג), והרי אף עליך החסד נטוי משום התורה שלמדת, והוא הדין דהתורה שלמד דוד תגן עליו, ואמאי אתה מתהלל עליו ברעה.

יז גמ', מה לך לספר חוקי. ביאר העין אליהו, דהוא כמאן דאמר בערכין (טו): דהמספר לשון הרע אין לו תקנה אפילו על ידי עסק התורה. ולהכי אמרו ליה, מה לך לספר חוקי, דמאחר שסיפרת לשון הרע, לא יועיל לך לימוד התורה. ואף למאן דאמר (שם) דאף על לשון הרע תורה מכפרת, הני מילי עסק התורה, אבל דואג שעסק בה רק מהשפה ולחוץ, וכדאמרינן בסוגיין, לא יועיל לו לימודו.

יח גמ', ותישא ליבי עלי פוך. פירש רש"י בד"ה עלי פוך, ולא בלב. והמהרש"א (חידושי אגדות) כתב, דלמד רק מן השפה ולחוץ, דלא היה משמיע קולו בשעה שלמד, וכעין שנאמר בחנה, "רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע" (שמואל א א, יג).

יט גמ', בתחילה יראו. ביאר רש"י בד"ה בתחילה יראו, שלא ילמדו ממעשיו בראותם דמצליח דרכו. והיד רמה ביאר, דיראו שמא חס ושלום יש רשות לרשעים לשלוט בצדיקים. והמהרש"א (חידושי אגדות) ביאר, דהתיראו מפני הלשון הרע שהיה מספר. ולבסוף כשמת קודם זמנו שמחו, כמו שנאמר "באבוד רשעים רינה".

כ גמ', בשני דר' יהודה כולי תנווי בנויקין. ביאר היד רמה, דלפי שלא היו מרבין להעמיק, לא היה לימודן אלא בסדר נויקין. ועוד ביאר, דלא היו מרבין להעמיק ולדרוש ולהקשות אלא בסדר נויקין, מפני המעשים הבאים לפניהם כל יום, אבל בשאר הסדרים לא היו מעמיקים אלא ליישב את המשניות ולסדר את סדר שמועות האמוראים. והבאר שבע כתב, דעיקר עיסקן היה בסדר נויקין, משום ששנינו בבבא בתרא (קעה:): דהרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות, וכן שנינו בבבא קמא (ל). "מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דנויקין".

כא גמ', אלא הקדוש ברוך הוא ליבא בעי. ביאר התורת חיים, דהכל תלוי בלב וכל איברי האדם גירי בתריה, ואם עוסק בתורה בלא לב, הרי הוא כגוף בלא נשמה וכבהמות נדמה. וכתב בבאיור הגר"א (משלי פרק טז פסוק א) אקרא ד"לאדם מערכי לב" בעת שיצטרך לדבר לפני מלך ולפני שר אין לו רק לערוך לבבו לה', "ומה' יהיה מענה לשונו" וכל אשר ישים ה' בפיו אותו ידבר. וכתב, דכן הוא בתורה, "רחמנא ליבא בעי" וכאשר ישים מגמת נפשו לעיין בתורת ה' בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו ה' יתן לו דעה ובינה והשכל ללמוד וללמד.

כב גמ', לא מת דואג עד ששיכח תלמודו. ביאר התורת חיים, דאי לאו דשכח תלמודו, לא היה בכח אש הגיהנום לשלוט בו, וכדאיתא בחגיגה (כו:).

כג גמ', רב אמר נצטרע. ביאר התורת חיים, דהוא עונש על שסיפר לשון הרע, וכדאיתא בערכין (טז). דנגעים באים על לשון הרע.

כד גמ', ואחד ששרף נשמתו וחד שפיזר עפרו וכו'. לכאורה משמעות שרפת נשמה היינו שהגוף היה קיים, וקשה, דאם כן היאך אמרינן דחד שפיזר עפרו בבתני כנסיות, דהיינו ששרף גם גופו (ולכאורה אפר נקרא עפר כדכתיב מעפר שריפת החטאת) (א.ג.). אמנם לכאורה יש לומר, דאחר שנקבר ונתעכל בשרו פיזר המלאך עפרו, והיינו עפרו ממש.

כה גמ', ולבסוף קראו תלמידו. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דאף דהאי קרא ד"אוכל לחמי" כתיב מקמי קרא ד"אלופי ומיודעי", מכל מקום הכי

וגרם הקילקול שתינשא לאוריה. [ולכאורה איכא למימר דקרין אַכְּלָה. (ח.ו.)].

(ח) גמ', בקש דוד לעבוד עבודה זרה וכו'. ביאר היד רמה, דחס ושלום לומר דביקש לעבוד עבודה זרה ממש, אלא ביקש להראות העם שיסברו שעבד עבודה זרה, כדי שלא ירהרו אחר מידותיו של הקדוש ברוך הוא, ולא יתחלל שם שמים על ידו. והמהרש"א (חידושי אגדות) ביאר, דביקש לברוח מפני בנו לחוץ לארץ, וכל היוצא מהארץ לחוץ לארץ, הוי כעובד עבודת כוכבים, כדאיתא בכתובות (ק:).

(ט) גמ', למה דוד דומה לסוחר כותי. עיין מה שפירש רש"י בד"ה סוחר כותי. והיד רמה ביאר, דדרך הסוחר כותי להוסיף בדמים כדי שלא יפחתו לו מסחורתו. וכן היה דוד רוצה לקבל יסורין, כדי שימחל לו אותו ואל ינכו לו מזכיותיו.

(י) גמ', שם. כתב המהרש"א (חידושי אגדות), דבמדרשות הגירסא "לעני כותי". ועיין במדרש תהילים (בובר פי"ט), דדרכן של הכותיים הללו לסבב על הפתחין, דבתחילה מבקשים רק מים, ולאחר ששתו, מבקשים בצל אחד, ואחר שקיבלו הצל מבקשים פת לאכול עמו. וכן הצדיקים יודעים לפתות את בוראם ליתן להם כל חפציהם.

(יא) גמ', כבר עתיד שלמה בנך לומר בחכמתו. כתב הבאר שבע, דכן איתא בסוטה (מד). ואף שלמה אמר כן בחכמתו הכן בחוץ מלאכתך כו'. והעיר דספר משלי, ברוח הקודש נאמר, [ובסוטה (מד)]. הוכיח זאת מהא ליכא מאן דפליג שהוא מטמא את הידים, דדוקא בקהלת אשכחן מחלוקת במסכת ידים (פ"ג מ"ה), דאיכא מאן דאמר שאינו מטמא את הידים, מפני שאמר אותו בחכמתו ולא ברוח הקודש] ואמאי אמר דאמר ליה שלמה בחכמתו. (ובמרגליות הים ציין נמי לרש"י בבבא בתרא (יד: ד"ה רות, דמשלי וקהלת, שניהם ספרי חכמה הם) ונשאר בצריך עיין.

(יב) גמ', ששה חדשים נצטרע וכו'. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דהיינו משום דנגעים באים על גילוי עריות, כדאמרין בערכין (טו:). ונסתלקה הימנו שכינה, משום דאין השכינה שורה אלא מתוך שמחה, ודוד היה אז בצער ובדאגה. ופירשו ממנו הסנהדרין כדין מצורע.

דף קז ע"ב

(יג) גמ', בחברון מלך ששה חדשים וכו'. הקשו התוס' ישנים ביומא (כב: ד"ה ששה, כיון דמשום מעשה דבת שבע נצטרע ששה חדשים, מן הראוי שממלכותו שבירושלים יגרעו הששה חדשים, דהא מעשה דבת שבע בירושלים הוי. ותירץ, דודאי דמוזן מלכותו שבירושלים נגרעו הששה חדשים, אלא משום דבחברון מלך שבע שנים וששה חדשים, עדיף ליה טפי להשמיט הששה חדשים שבחברון, מלכתוב דבירושלים מלך ל"ב שנים וששה חדשים.

(יד) גמ', אמר לפניו רבונו של עולם מחול לי על אותו עון. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דאחר שקיבל עליו היסורין, ביקש שוב שימחל לו אותו עון, ואמר לו מחול לך, ושוב ביקש שיעשה לו אות לטובה, שיראו שונאיו.

(טו) גמ', כיון שאמר ה' אלוקים אל תשב פני משיחך. איתא במדרש (שמות

מסתברא, דאחיתופל שהיה רשע היה משכח תלמודו, ודוד בזקנותו היה מוסיף בתורתו, במדרגת רע ותלמיד. עוד הביא מדרש וגמ' במכות (יא.) שנחלקו אדברי הגמ' כאן. [נאמנם לכאורה צריך עיין היאך כיון שסוף סוף היה רבו בתחילה איך יכול היה לקראו רע ותלמיד. (ח.ו.) ואולי יש לומר שלא קרא לוכן בפניו אלא שכך אמר עליו בתהילים דבפועל כך הוזה].

דף קז ע"א

(א) גמ', ואין אומרים אלוקי דוד. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דהא פשיטא דאין הקדוש ברוך הוא מייחד שמו על הצדיקים בחייהם, אלא דידיע דוד דאף אחר מותו לא יהיו אומרים אלוקי דוד.

(ב) גמ', שם. ביאר המהר"ל (חידושי אגדות), דמה דביקש דוד שיאמרו אלוקי דוד, היינו משום דכשם שאברהם יצחק ויעקב הם אבות האומה, והקדוש ברוך הוא ייחד שמו עליהם, הוא הדין שיש לו לייחד שמו על דוד שהוא אבי מלכות בית דוד.

(ג) גמ', ונתעלמה ממנו הלכה אבר קטן וכו'. העיר הבאר שבע, דמשום הכי נקט להלכה דאבר קטן יש באדם ולא נקט דנתעלמה ממנו הלכה דאסור לשמש מיטתו ביום. דאי משום הא, הא בבית אפל שרי, דתלמיד חכם מאפיל בטלית..

(ד) רש"י ד"ה ונתעלמה ממנו, בסוה"ד, רעב ומרבה תאוה. אמנם רש"י בסוכה (נב:) בד"ה רעב פירש, דגופו חסר כח ורעב לעת זיקנה.

(ה) גמ', מאי דכתיב לך לבדך חטאתי וכו'. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דמשום אשת איש הא לא חטא, כדאמרין דכל היוצא למלחמת בית דוד גט כריתות היה כותב לאשתו. אבל לקדוש ברוך הוא חטא בהא דלא עמד בנסיון של דבר ערווה. ועיין במגיד מישורים (פרשת מקץ מהדורא בתרא) דכתב, דכיון דאוריה כתב לה גט כריתות, ואף נטהרה מטומאתה, לא היה בה שום חטא, ובהכי אתי שפיר מאי דשלח דוד מלאכים בפרהסיא לקחתה, ואף בת שבע לא סירבה בדבר. וכל החטא היה מה שנתחלל שם שמים דלא היה לו ליקח אשה של הטרוד במלחמה.

(ו) גמ', אלא אמינא דלא לימרו עבדא זכי למריה. העיר המהר"ל (חידושי אגדות), וכי משום הא דלא יאמרו עבדא זכי למריה, שרי לחטוא. וביאר, דמאי דאמרין דאי בעיא למכפייה ליצרי הוה כייפנא, היינו דמצד כוחו של דוד ודאי דהיה ראוי לעמוד בנסיון. אבל כיון דגורה חכמתו שהקדוש ברוך הוא לא ייחד את שמו על דוד, התגלגלו הדברים שדוד ביקש לעמוד בנסיון כדי שייחד ה' שמו עליו, ועמד לו השטן להכשילו באופן שלא יוכל לעמוד בנסיון, ועיין שם שהארין בביאור הענין.

(ז) גמ', אלא שאכלה פגה. פירש רש"י ד"ה שאכלה פגה, שקפץ את השערה. והעיר המהרש"ל, דלפירושו דקאי על דוד, הוי ליה למימר "שאכל פגה".

והביא מהערוך דכתב, דבאה אצלו קודם הזמן, שנתבשלה באיסורא, ושפיר אמרינן "שאכלה" דהא קאי אדידה. אמנם תמה, דהא איהי באונס נלקחה [ועיין באות הקודמת], וליכא תביעה עליה דאכלה פגי. וכן ליכא למימר דאאוריה קאי שמהרה להנשא לו, דהא קטנה היתה בדלעיל (סט:), ולא נישאה מעצמה אלא אביה השיאה. ומשום הכי ביאר, דחטא קטן בא לידה

כד) מתני', דור המבול אין להם חלק לעולם הבא ואין עומדין בדין. כתב הרמב"ם (בשער הגמול אות קטז), דקאי על הדין הגדול שיהיה בתחילת עולם הבא. אבל לא אתי לאפוקי מן הדין שיש לכל אחד בשעת מיתתו. ועיין באות הבאה.

כה) מתני', שנאמר לא ידון רוחי באדם. פירש רש"י בד"ה לא ידון, דלא יהיה להם רוח להיות עם הצדיקים שיש להם חלק. והיד רמה ביאר לשיטתו בריש פרקין, דלא תשוב הרוח לגופן, וכיון דלא תשוב אי אפשר לדונם, דהא אין לדון הגוף והנשמה אלא כדרך שקילקלו. והיינו טעמא דאינם נידונים, דהא כבר קיבלו את עונשם בעולם הזה.

כו) מתני', אנשי סדום אין להם חלק לעולם הבא. ביאר היד רמה, דאנשי סדום אין להם חלק בטובה הצפונה לצדיקים, שנקראת סתם עולם הבא. אבל עומדין לקבל עונשן לפי שהרשיעו טפי מדור המבול, וראויין לקבל עונשן גם בעולם הזה וגם בעולם הבא.

כז) מתני', אבל עומדין בדין. כתב הרש"ש, דקאי נמי אדור הפלגה. והיינו דכתב רש"י בד"ה אלו ואלו, דר' נחמיה רק בחדא פליג.

דף קח ע"א

א) מתני', שנאמר וימותו מוציאי דבת הארץ רעה במגיפה. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דאין לפרש, דהאי "במגיפה" אתי לאשמועינן כיצד מתו, דאי הכי, הוי ליה למיכתב "וימותו במגיפה לפני ה'", ומדלא כתיב הכי ילפינן ד"במגיפה" אעולם הבא קאי.

ב) מתני', שנאמר במדבר הזה יתמו. העיר המהרש"א (חידושי אגדות), היכי ילפינן מהאי קרא דאין עומדין בדין, הא לענין דור המבול ואנשי סדום בעינן קרא אחרינא למימר דאף אין עומדין בדין. וביאר, דמהא גופא דהוצרכו קרא אחרינא למרגלים, ולא ילפינן להו מדור המדבר, משמע, דהמרגלים גריעי טפי, והיינו דלא סגי להם עונש עולם הזה, אלא בעי נמי עונש עולם הבא, אבל שאר דור המדבר סגי להם בעונש עולם הזה, ואין עומדין בדין לעולם הבא.

ג) מתני', ר' אליעזר אומר עליהם הוא אומר וכו'. כתב המאירי, דסבר ר' אליעזר דלדור המדבר ולעדת קורח יש חלק לעולם הבא, והיינו משום דהרגישו בעונם ושבו.

ד) גמ', שלא תהיה נשמתן חוזרת לנדנה, ר' מנחם בר יוסף אומר וכו'. כתב העין אליהו, דמאן דאמר דאין חוזרת לנדנה סבר, דהנשמה עצמה תזדכך, אבל לא תחזור לגוף. ור' מנחם בר יוסף סבר, דאפילו נשמתן קשה לה ולא תזדכך לעולם.

ה) גמ', וכתוב ברגע שאול יחתו. באיוב (כא, יג) פירש רש"י, דכשהגיע יום מותם, מתו בנחת בלא יסורין. וכתב המהרש"א (חידושי אגדות), דלולי פירושו יש לפרש, דרוב טובה שהיתה להם גרמה דברגע אחד אבדו כולם בשאול על ידי המבול.

ו) גמ', אומר ר' יוחנן שלשה נשתיירו מהם. ביאר היד רמה, דיליף ליה מהא דמעיקרא כתיב "נבקעו כל מעיינות תהום רבה", ולבסוף כשבטלה גזירת המבול כתיב "ויסכרו מעיינות תהום" ולא כתיב "כל" מעיינות.

רבה, וארא פ"ח), דהיה שלמה מתבייש ולא ידע מה לעשות, עד שהביא ארונו של דוד ואמר "ה' אלוקים אל תשב פני משיחך".

טז) גמ', מיד נענה. ביאר התורת חיים, דבדווקא נודעה מחילת חטאו של דוד על ידי כניסת הארון, דהא עיקר בנין בית המקדש, בשביל הארון היה, וכדאמר דוד לנתן הנביא "ראה נא אנכי יושב בבית ארזים וארון אלוקים יושב בתוך היריעה", וכל השראת השכינה מחמת הארון היתה. ולפי שסברו שונאיו של דוד דמשום חטא בת שבע לא נבנה בית המקדש על ידי דוד, עשה לו הקדוש ברוך הוא אות, שדווקא על ידו נכנס הארון לבית המקדש והגיע בית המקדש לתכליתו. [אמנם דבריו צרכים עיון דהרי גם במקדש שני שרתה השכינה אף שלא היה שם ארון].

יז) גמ', וילך אלישע להיכא אזל וכו'. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דאין מקרא דכתוב בו "וילך אלישע", אלא "ויבא אלישע" כתיב, ועלה קשיא לן אמאי לא כתיב "וילך" כדרך שאר מקומות שכתוב בהם "וילך", ואמר ר' יוחנן דכיון דעיקר סבת הליכתו להחזיר את גיחזי בתשובה, אינה מפורשת בקרא להדיא, אף את עצם ההליכה לא הזכירו בקרא.

יח) גמ', החוטא ומחטיא את הרבים וכו'. פירש באבות דרבי נתן (פ"מ), [וכן רש"י באבות (פ"ה מ"ח)], דהיינו טעמא, כדי שלא יהיו תלמידיו יורדין לשאול, והוא נוחל עולם הבא. והמהרש"א (חידושי אגדות) כתב, דכל חטא בורא מלאך ורוח רע, ולהכי המחטיא את הרבים, כל הרוחות הרעות שנבראו ממעשיהם תלויות בו, והם המעכבים אותו מלעשות תשובה. אמנם המאירי כתב, דמכל מקום, כל שתלה לו זכות ועשה תשובה, ודאי דנתכפר לו, דהא אין מחיצה ופרגוד לפני התשובה.

יט) גמ', איכא דאמרי אבן שואבת תלה לחטאת ירבעם. ביאר היד רמה, דציפה העגלים בברזל, והעמיד שני אבנים שואבות אחת מכאן ואחת מכאן, ותלה העגל ביניהם.

כ) גמ', חזויה אלישע לצרעת דהוה פרחא עילויה רישיה. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דילפו לה מדכתיב "ויצא מלפניו מצורע כשלג", דמה הוצרך לומר דמשיצא לפניו היה מצורע כשלג, אלא למימר, דאף כשנכנס היה בתחילת צרעתו, אלא דביציאתו היה כבר מצורע כשלג.

כא) גמ', אמר לו רשע בכך אתה עוסק. ביאר היד רמה (מדפוס ראשון), דישי' סבר דמה שאמר ר' יהושע בן פרחיא "כמה יפה אכסניא זו" במראה קאמר, ולהכי השיבו, דאדרבה עיניה טרוטות. ועלה קאמר ליה ר' יהושע בן פרחיא, רשע בכך אתה עוסק, דרק משום דעסוק בעבירות סבור דאף רבו עסוק בעבירות ומדבר ביופי האכסניא.

כב) גמ', אזל זקף לכינתא. ביאר הבאר שבע, דאף דבדבר תלוש לא בעינן מעשה בגופו כדי לעשותו עבודה זרה, אלא סגי בהשתחוואה גרידא, מכל מקום זקפה כדי שתהיה ניכרת דעבודה זרה היא, ויבואו אף אחרים וישתחוו לה.

כג) גמ', עד יעקב לא היה חולשא. הקשו התוס' בבבא בתרא (טז: ד"ה שכל, הא אמרינן (שם), דמרגלית טובה היתה תלויה בצווארו של אברהם אבינו שכל חולה הרוואה אותה מיד מתרפא, וחזינן דאף בימי אברהם היה חולי. ותיצרו, דבחולי של מכה איירי, ומזמן יעקב הוי חולי של מיתה.

דהאי "נחמתי" היינו דלא יפה עשיתי דאיבדתים, הא האי קרא מקמי המבול כתיב. ומשום הכי ביאר, דמאן דאמר יפה עשיתי, היינו שמתחילה תקנתי להם קברות בארץ ולא דנתים מיד במבול, דאם היו כלים מיד במבול, לא היתה יוצאת פרידה זו. ומאן דאמר לא יפה עשיתי, היינו דטוב היה להביא עליהם מבול מיד ולא להמתין.

(יד) גמ', אמר ר' יוחנן בדורתי ולא בדורות אחרים וכו'. הקשה הבאר שבע, דכיון דבקרא אין הכרע אי לשבח אי לגנאי, מאי טעמא דרשו ר' יוחנן לגנאי. וביאר, דר' יוחנן לטעמיה, דדרש הקרא ד"ויבא נח מפני מי המבול" דנח מחוסר אמנה היה, ועד שלא הגיעו המים לקרסוליו לא נכנס לתיבה. וכדאיתא במדרש (בראשית רבה לב, ו).

(טו) גמ', מלמד שהיה נח הצדיק מוכיח בהם. ביד רמה גורס "מלמד שהיה מתושלח הצדיק מוכיח אותם". ומאי דאמר פרידה אחת יש לי להוציא מכם, אנח קאי, דעתיד להינצל ממי המבול בתיבה שתהיה קלה ושטה על פני המים.

(טז) גמ', אמר להם פרידה אחת יש להוציא מכם אם כן לא נפנה דרך כרמים. לכאורה ביאור הדברים, דכיון ששמעו שהקדוש ברוך הוא ממתין לפטירת מתושלח, הבינו שהמבול לא יהיה מיד כשימות, דהקדוש ברוך הוא ימתין גם לימי אבלו כמו שמצינו לבסוף, ולכל הפחות ימתין כדי הספדו וקבורתו, וטענו שמיד כשימות יחזרו בתשובה ואינם צריכים כעת לפנות "דרך כרמים". ומשום שנהגו באחטא ואשוב, לא הספיקו בידם לעשות תשובה אף כשמת מתושלח. (א.ג.).

דף קה ע"ב

(יז) גמ', יש לנו דבר אחר ועליתה שמה. כתב המהרש"א (חידושי אגדות), דאפשר דהיינו סלמנדרא, שעולה מן הכבשן לאחר שבער ז' שנים, דהסך מדמה אין האור שולטת בו כמבואר לעיל (סג): וברש"י (שם) ד"ה סלמנדרא.

(יח) גמ', יש לנו דבר עקב שמו. ביאר הערוך, דהוא מלשון ספוג. וכתב המהרש"א (חידושי אגדות), דיש לפרש עוד, דכיוונו לומר דיתנו את עקיבם על פי התהום ויסתמודו.

(יט) גמ', ואמרי ליה עקש שמו. ביאר העין אליהו, דעקש הוא מלשון עקש ופתלתול, דהיה להם כלי לעקש ולהטות את המים מעליהם.

(כ) גמ', אלו ימי אבלות של מתושלח. רש"י בפירוש התורה (בראשית ז, ד) פירש, דחס הקדוש ברוך הוא על כבודו של מתושלח ועיכב את הפורענות. והמהרש"א (חידושי אגדות) ביאר, דעיכב הפורענות שמה יחזרו בתשובה על ידי הספדו של צדיק, דיבינו דעתה אין מי שגיגן עליהם.

(כא) רש"י ד"ה שלא נעבדה בהם עבירה, שלא נזקקו אלא לבן זוגם. כתב המהרש"א (חידושי אגדות), ד"בן זוגם" לאו דווקא, דהא אין אישות לבהמה, אלא דכיון דמינו הוא, חשיב בן זוגו.

(כב) גמ', צוהר תעשה לתיבה וכו'. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דעל כרחק לאו חלון ממש הוי, דהא לא שמשו המזלות בשנת המבול. אמנם החזקוני (בראשית פ"ו, טז) כתב, דוודאי דהיה אף חלון, וכדחזוין דדרכו שלח נח את העורב והיונה, אלא דכשהיה סגור, נתן שם אבן טובה להאיר להם.

(ז) גמ', מלמד שהרביעו בהמה על חיה. העיר הבאר שבע, דהכא משמע דהבהמות והחיות לא היו נזקקות מעצמן לשאינו מינן. וכן משמע מדאמרינן להלן "אם אדם חטא בהמה מה חטאה". ואילו במדרש (בראשית רבה כח, ח) מבואר, דמעצמן השחיתו את דרכם, וכלישנא דקרא "השחית כל בשר". [ואולי יש לומר דתחילה הרביעו ולאחר מיכן שהרגלו בכך עשו זאת בעצמם]

(ח) רש"י ד"ה חויך מתושלמי, עוף הוא שאוחז עדיין בתרבות רעה שמדווג עם הכל. העיר העיון יעקב, הא לתיבה נכנסו רק אלו שלא קילקלו, וכדלקמן (עמוד ב). ועיין ביד רמה שכתב, דתושלמי לא חזר לברייתו ועדיין הוא ספק. [ויש לעיין בכוננתו].

(ט) גמ', ולא נחתם עליהם גזר דינם עד שפשטו ידיהם בגזל. העיר רבי אליהו מזרחי (בראשית ו, יג), מהא דמבואר במדרש (ויקרא רבה פרשת אחרי כג, ט) והביאו רש"י בפירוש התורה (בראשית ו, יג), דהמבול בא משום זנות. וביאר, דעיקר דינם נחתם מחמת הגזל. אבל מה שנעשו דווקא על ידי מבול משום הזנות היה. והעיר המהרש"א (חידושי אגדות), מהא דאיתא לעיל (נו): להדיא דמשום זנות ועבודה זרה נעשו, דמוכיחין מהא דבני נח נצטוו על הזנות ועבודה זרה. ומשום הכי ביאר, דודאי דעונשם היה משום הזנות והעבודה זרה, אבל אי משום הא לא היה נחתם דינם, ואכתי היה מועיל לשנות הפסק דין. אבל מחמת הגזל נחתם גזר דינם, ולאחר חיתום, קשה טפי לבטל הפסק.

(י) גמ', שם. ביאר רבי אליהו מזרחי (בראשית ו, יא), דאף דבקרא "חמס" כתיב, והיינו דיהיב דמי כמבואר בבבא קמא (סב.), הני מילי חמסן דרבנן, אבל בדאורייתא חמסן היינו גולן. והבאר שבע כתב, דקרי ליה "חמס" משום דהתרבה הגול עד שכל אחד גול לחבירו, וממילא נמצא שקיבל דמי גזילתו.

(יא) גמ', שם. ביאר הרמב"ן בפירוש התורה (בראשית ו, יג), דהא דנחתם גזר דינם על הגול, משום דהיא מצווה מושכלת ואין צריך לנביא שיזהירנה. והעיר הבאר שבע, דהא אף שפיכות דמים ושאר עבירות שעשו, מן המושכלות הם, ואמאי דווקא אגול נחתם דינם. ומשום הכי ביאר, על פי מה דאיתא באבות (פ"א מ"ז), "על שלשה דברים העולם קיים, על האמת על הדין ועל השלום". ועל ידי החמס שהיה בדורם, בטלו כל אלו היסודות ולא היה לעולם זכות קיום.

(יב) גמ', ואף על נח נחתם גזר דין וכו'. ביאר היר רמה, דהעולם נידון אחר רובו, ולהכי אף נח היה צריך להיענש. אלא דמצא חן בעיני ה', ועשה עמו לפנים משורת הדין ולא דנו יחד עם כל העולם. [אמנם המלבי"ם פירש הקרא ד"נח מצא חן" דדוקא משום שנח מצא חן בעיני ה' בא המבול, שהיה יכול לידון במדת הדין, ועדיין יתקיים העולם, דאי לאו הכי היה מנהיג העולם במידת החסד ולא היה מביא מבול כלל, דאי אפשר היה לעולם שיחרב].

(יג) גמ', יפה עשיתי שתיקנתי להם קברות בארץ וכו'. פירש רש"י בד"ה יפה עשיתי, שאיבדתי דרך רשעים. ולא יכא דאמרי דלא יפה עשיתי, פירש רש"י בד"ה לא יפה, דאפשר היו חזרין. והקשה היר רמה, דהלשון "תיקנתי להם קברות בקרקע" לא משמע כהאי פירושא. ועוד הקשה, דאיך שייך למימר

(ב) גמ', מאי עבוד אמרי דבי רבי שילא נבנה מגדל ונעלה לרקיע. ביאר היד רמה, דאמרו מה לנו לבקש רחמים מלפני המקום על הגשמים, נבנה מגדל ונכה את הרקיע בקרדומות עד שיוזבו מימיו. והמהרש"א (חידושי אגדות) ביאר, דרצו למרוד בקדוש ברוך הוא, ומכיון שיראו שמא יביא עליהם מבול, דלא האמינו בשבועתו שנשבע לנו שלא יביא מבול, בנו מגדל כדי להכות ברקיע עד שיוזבו כל מימיו ולא יהיה לו תו מים להביא מבול.

(ג) גמ', אם כן לבני אחד בטורא. בדקדוקי סופרים הגירסא, "לבנו יתה בטורא".

(ד) גמ', אלא אמר ר' ירמיה בר אלעזר נחלקו לג' כיתות. ביאר היד רמה, דכלל לא התכוונו לרקיע, אלא למקום גבוה גרידא, כדי שלא יהיה נח לכבשם, וכדי לעשות משם מלחמה, וכדי לעבור עבודה זרה, דכן דרך עובדי עבודה זרה לעשותה על ההרים הגבוהים.

(ה) גמ', וזו שאומרת נעלה ונעשה מלחמה נעשו קופין ורוחות ושידין. כתב במדרש אגדה (בראשית יא, ח), דבעת שהפיצם ה', אלו שנפלו בים נעשו רוח המים, ואלו שנפלו ביער נעשו קופים, ואלו שנפלו במדבר נעשו שדים.

(ו) גמ', ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאוד רעים לעולם הזה וחטאים לעולם הבא. בתוספתא (פרק יג ה"א) הגירסא, "רעים וחטאים בעולם הזה לה' מאוד לעולם הבא". וכתב הרש"ש, דלכאורה אף בסוגיין יש לגרוס כן, דאי לא הכי, מאי אתי לאוסופי אמתניתין. אמנם סיים, דאשכחן כהאי גוונא דהגמרא מייתי ברייתות אף דלא חידשו כלום אמתניתין.

(ז) גמ', רעים בגופן וחטאים בממונם וכו'. כתב הרמב"ן בפירוש התורה (בראשית יט, ה), דהיו באנשי סדום כל המדות הרעות. אמנם לא נגמר דינם אלא על שלא החזיקו יד עני ואביון, וכדאיתא ביחזקאל (טז, ג). והעיר בקובץ הערות (בדוגמאות לכאורי אגדות סימן ד אות ה), הא בני נח לא נצטוו על מצוות הצדקה. וביאר, דלא נעשו משום שעברו על מצוות צדקה, אלא על מידת האכזריות שהושרשה בהם נעשו, וכמו שכתב בשערי קדושה (למהרח"ו), דהאזוהרה על מידות רעות אינה מפורשת בתורה, משום דהיא היסוד לכל התורה ובלעדיה ליכא קיום לתורה כלל, ופשיטא דאף בני נח נצטוו עליה. עוד ביאר, דבאמת עיקר עונשם של אנשי סדום היה על שעברו השבע מצוות שנצטוו בהם, אלא דאם היו מחזיקים יד עני ואביון, זכות הצדקה היתה מגלגלת עליהם רחמים.

(ח) גמ', אלא בשביל טובה שהשפיע עליהם. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דיש ארץ דרך מצמחת, אבל עפרות זהב אין בה, ועל ידי עוברי דרכים שקונים מלחמם מרבים להם כסף וזהב. ויש ארץ דרך עפרות זהב לה אבל לחם אין בה, ועל ידי עוברי דרכים קונים לחם. ובסדום דהיתה גם ארץ מצמחת, וגם עפרות זהב היו בה, ולא חסר בה דבר. אמרו תושביה, מה לנו בעוברי דרכים שבאים ומחסרים מאיתנו ואין לנו כל הנאה מהם.

(ט) גמ', אחתרין היא לילה תלת מאה מחתרת ביציפורי. פירש רש"י בד"ה איחתרו, על ידי ריח אפרסמון שהיו מריחין. והעיר המהר"ל (חידושי אגדות), הא אכתי לא הפקידו האפרסמון, ואיך ידעו היכן האוצרות. ומשום הכי ביאר, דכיון דסברו הגנבים לעשות כן, חשיב כאילו כבר עשו. ומאי דאמרו "תלת מאה מחתרת" לשון גזמא הוא, כדמצינו בדוכתי טובא לשון "שלש

עוד כתב, דלפי פשוטו, "צוהר" מלשון יצהר, דהביא שמן לתיבה כדי להאיר. (ג) גמ', ואל אמה תכלנה מלמעלה דבהכי הוא דקיימא. רש"י בפירוש התורה (בראשית ו, טז) פירש, דבכסויה היה הולך ומשפע, ומסתיים בראשה באמה כדי שיוזבו המים למטה. והיד רמה ביאר, דהיתה רחבה מלמעלה, וצרה ועולה כלפי מעלה עד רוחב אמה, כדי שלא תתהפך התיבה במים. וכן ביאר האבן עזרא (שם).

(כד) גמ', תשובה ניצחת השיב לו העורב. כתב היד רמה, דמה דהשיב לו עורב, וכן היונה להלן, לאו דרך נס הוי, דהא אף הבהמות יש להם שיחה דמרמוזים בסימנים זה לזה, כעין שיחת דקלים בבבא בתרא (קלד.), ונח שהיה חכם הכיר שפתם.

(כה) גמ', והנה עלה זית טרף בפיה אמר ר' אלעזר אמרה יונה וכו'. כתב רש"י בפירוש התורה (בראשית ח, יא), דמתיבת "בפיה" דרשינן הכי, דאמרה "בפיה" יהיו מזונתי מרורים כזית בידו של הקדוש ברוך הוא. והרמב"ן (שם) כתב, דלאו מתיבת "בפיה" דרשו הכי, אלא מהא דהוצרכה התורה לפרש דעלה של זית היה, דאי לאו לאו לאשמעינן מידי, הוי ליה למיכתב "עלה" סתם.

(כו) גמ', אמר ר' יוחנן למשפחותיהם ולא הם. ביאר היד רמה, דלמשפחותיהם היינו דיצאו כולם ולא נחסר מהם אפילו אחד. אבל לא הם, והיינו שלא יצאו בריאים כמו שנכנסו, משום דצער גדול היה להם שמוזנותיהם היו מסורין ביד בשר ודם. ובפירוש הרא"ש על התורה (בראשית ח, יט) ביאר, דרק הבהמות קיבלו עליהם לידבק במינם. אבל האנשים שיצאו מן התיבה לא רצו כלל לעסוק בפריה ורביה דחששו מפני מבול נוסף, עד שהבטיחם הקדוש ברוך הוא שלא יביא יותר מבול. והמשך חכמה (שם) ביאר, דמטרת השהיה שנים עשר חודשים בתיבה היתה כדי לחנך הבריאה מחדש, ולעקור מהם הטבע הרע שנשתרש בהם מחמת דור המבול, והוא על ידי שיבטלו מפריה ורביה, ויהיו מזונותיהן בצימצום על ידי בשר ודם. והיינו דאמר ר' יוחנן, דלמשפחותיהם יצאו מן התיבה ולא הם, דנעשו בריה אחרת ואינם אלו שנכנסו לתיבה.

(כז) גמ', אמר ליה יהא רעוא דלא תמות. כתב רש"י בד"ה אורי שנא, דאינו מת לעולם. והיד רמה כתב, דלאו למימרא דאינו מת לעולם, אלא דמפיש חיי טפי משאר חיות.

(כח) גמ', שנאמר מזמור לדוד נאם ה' לאדוני. ביאר רש"י בד"ה נאום ה', דאליעזר אמר פסוק זה, דהקדוש ברוך הוא אמר לאברהם אדוני שב לימיני וגו'. והקשה היד רמה, דאי הכי, מזמור לאליעזר עבד אברהם מבעי ליה, ולא מזמור לדוד. ומשום הכי ביאר, דדוד אמרו על אברהם.

דף קט ע"א

(א) גמ', כי מטא להתם אישתכח עפרא. ביד רמה גרס, "השכים בבוקר ומצאו מלא עפר אמר גם זו לטובה הלך לביתו של קיסר ונתן לו ארגו מלא עפר, אמר קיסר אין זה אלא שהיהודים רוצים לשחק בי, אמר לו עפר זה מעפרו של אברהם הוא". [וכן מבואר בתענית (כא.), דידע שמביא לקיסר ארגו מלא עפר]. והקשה בספר החיים (גאולה וישועה ח"ה פ"ב), כיון דידע דארגו עפר הוא, אמאי הביאו הא אין סומכין על הנס. ועיין שם מה שהאריך לבאר.

מאות" לדרך גוזמא.

(י) רש"י ד"ה שפעי מרזבא, בסוה"ד, לאשמועינן דמצפורי הוה. העיר הבאר שבע, הא כבר שמעינן לה מלעיל (יט). "התקין ר' יוסי בציפורי", וכן לעיל (לב): "הלך אחר ר' יוסי לציפורי". ומשום הכי ביאר, דנקט הא לאשמועינן, דמן השמים הראו לבני ציפורי דר' יוסי לא חטא כלום בהא דדרש הפסוק "חותר בחשך בתים" על מעשי אנשי סדום, דלא הוי ליה למידע דהגנבים ישמעו דבריו.

(יא) גמ', אמרי דאית ליה חד תורא מרעי חד יומא. ביאר המהר"ל (חידושי אגדות), דטענתם של אנשי סדום היתה, דאותו שאין לו הרבה שורים, מסתמא אין לו עבודת אדמה, ולהכי מן הראוי שירעה את שוריו של חבריו שיש להם הרבה עבודות אדמה וטרודים בה ואין להם פנאי לרעות את בהמותיהם.

דף קט ע"ב

(יב) גמ', דלא עבר במברא נתיב תרי. ביאר היד רמה, שטענתם היתה דהעובר ברגליו הרי מחסר מן המים, ולהכי יש לחייבו בתשלום כפול. והמהרש"א (חידושי אגדות) ביאר, דהוא קנס על שפטר עצמו מן המכס של המעברתא. אמנם עיקר כוונתם היתה למנוע כניסתם של עניים לארצם.

(יג) גמ', אתי כל חד וחד שקיל חדא. ביאר היד רמה, דכל אחד היה אומר דלא נטל אלא אחת ואין בה שוה פרוטה כדי שיתחייב להשיב. והמהרש"א (חידושי אגדות) כתב, דאף דבני נח הוזהרו אף על פחות משה פרוטה. מכל מקום אמרו דדבר קטן הוא ויש למחול עליו.

(יד) גמ', ארבעה דיוני היו בסדום שקראי ושקוראי וכו'. ביאר המהר"ל (חידושי אגדות), דשני מיני שקרנים הם, יש שקרן במעשים בלבד, שאין לו ענין לדקדק בדברים כדי להוציא האמת לאור. אבל יש שקרן אף בדברים,

והיינו שקרן בעצם דאומר על דבר שאינו שהוא כן. והם שני הדיונים שמנו הכא, "שקראי" דמשקר במעשים, ו"שקוראי" דמשקר בעצם דאומר דברים שאינם.

(טו) גמ', דעבר במברא יהיב ארבעה. העיר הרש"ש, דלעיל אמרינן דעבר במברא יהיב חדא ועבר ברגליו יהיב תרי. וביאר, דהתם אנשי עירם איירי, והכא אאורחין קאי וכדמסיק עם ההוא כובס. ועוד כתב, דהדיונים העלו את השער.

(טז) גמ', אליעזר עבד אברהם איתרמי התם פדיוהו וכו'. ביד רמה כתב, דאליעזר היה נושה באחד מבני סדום מעות, וכשבא לתבוע חובו, פצעו הלווה.

(יז) גמ', והיינו דכתיב ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה וכו'. ביאר המהרש"א (חידושי אגדות), דבכל מקום דכתיב "זעקתה" קאי על מי שנעשה לו העוול, ולא על עושה העוול, ומשום הכי דרשו דקאי על צעקתה של אותה ריבה.

(יח) גמ', שנאמר תעיתי כשה אובד. פירש רש"י בד"ה ר' יהודה בן בתירא אומר, דכך אמר דוד על בני קורח "תעיתי כשה אובד". והעיר הבאר שבע, דהאי קרא אמרו דוד על עצמו. אלא דר' יהודה בן בתירא יליף גזירה שוה אבידה אבידה, מה אבידה דכתיב בדוד סופה להתבקש, אף ויאבדו דכתיב גבי עדת קורח סופם להתבקש. וכן מבואר להדיא במדרש (במדבר רבה יח, ג).

(יט) גמ', בסודם אל תבא נפשי אלו מרגלים. העיר המהרש"א (חידושי אגדות), מה ענין מרגלים לשבט לוי, הא שבט לוי לא היו בכלל המרגלים. ואף אי נימא דקאי רק אשמעון, קשיא מאי שנא דנקט לשמעון טפי משאר השבטים. והוסיף, דרש"י בפירוש התורה (בראשית מט, ו) כתב, ד"בסודם אל תבא נפשי" קאי על מעשה זמרי, דיחסו הכתוב לשמעון, ולא כתב בן יעקב. [וברבי אליהו מזרחי (שם) העיר על פירושו מסוגיין].

הצטרף גם אתה ללומדי ה"דרך היומית" בעיון!!!

זמני השיעור בדף היומית בעיון ע"י רבני הכולל בכל יום בין השעות 9:45-10:45 בבית המדרש "משכן אהרן" שע"י חניכי ישיבת פוניבז' מודיעין עילית ת"ז

יש אנשים שרוצים לעשות יד ושם לזכר עולם על נשמת אבותיהם ועושים להם מצבה של אבן וכו'...

יתנדב עבורו איזה ספר הצריך לרבים ללמוד בו, ויכתוב עליו את שמו, ובכל עת שילמדו בו יהיה לנחת רוח לנשמת הנפטר... (הח"ח באהבת חסד ח"ב פט"ו)

כתובת המערכת: רח' שאגת אריה 17/25 קרית ספר מודיעין עילית. טל/פקס: 08-9741714 ©

למנויים, לתרומות, להנצחות ולכל ענין 050-4102442 Sbma@kavnaki.net

<http://www.shtaygen.co.il/?CategoryID=1124>